

DOI 10.4467/25439561KSR.20.008.13297

RADOSŁAW SŁAWOMIRSKI <https://orcid.org/0000-0001-7102-17477>

Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego

Kraków

ZNACZENIE TRAKTATU WERSALSKIEGO DLA KULTURY POLSKIEJ. LITERATURA POLSKA PO 1918 ROKU – WYBRANE ASPEKTY

THE IMPORTANCE OF THE TREATY OF VERSAILLES FOR POLISH CULTURE. POLISH LITERATURE AFTER 1918

Streszczenie

Na mocy traktatu wersalskiego Polska odzyskuje niepodległość i Polacy z trzech zaborów stają się jej pełnoprawnymi mieszkańcami. Tak dalekie zmiany polityczne nie mogły pozostać obojętne dla kultury odrodzonego państwa, rozwijającej się pod zaborami w nie-sprzyjających dla niej warunkach, w ramach trzech różnych systemów polityczno-prawnych. Odzyskanie niepodległości zdjęło z twórców kultury obowiązek walki o wolność, pozwoliło im rzucić „z ramion płaszcza Konrada”¹ i podejmować w sztuce nowe tematy. Dzięki temu kultura polska lat dwudziestych ubiegłego wieku nie jest jednowymiarowa ani jednolita, czego najlepszym przykładem jest literatura. To w jej przestrzeni pojawiają się różne koncepcje działalności artystycznej i toczą spory², w których biorą udział pisarze reprezentujący różne nurty i ugrupowania (m.in. poeci związani z grupami Skamander i Krakowską Awangardą oraz pisarze osobni, np. Witkacy). Elementem, który łączy artystów pierwszej dekady dwudziestolecia międzywojennego jest tworzenie w nowej sytuacji politycznej.

Niepodległa Polska ze zjednoczonym narodem oraz zmieniający się świat, w którym kultura zyskuje status popularnej, stawiają nowe wyzwania przed twórcami. Jednym z ważniejszych jest zjednoczenie Polaków, których zaborcy próbowali pozbawić poczucia narodowości.

¹ A. Słonimski, *Czarna wiosna*, cyt. za: P. Pietrzyc, „Czarna wiosna” *Antoniego Słonimskiego jako „poemat rewolucyjny”*, „Prace Polonistyczne Studies in Polish Literature” 47, 1991/1992, s. 210.

² Zob. m.in. J. Kwiatkowski, *Dwudziestolecie międzywojenne*, Warszawa, PWN, 2002; A. Kowalczykowa, *Programy i spory literackie w dwudziestoleciu 1918-1939*, Warszawa 1978.

Abstract

As the result of the Treaty of Versailles, Poland regains independence and Poles from the three partitions become full citizens of the Polish state. Such strong political changes had a significant influence on the culture of the reborn state. Polish culture of the 1920's is not unified and homogeneous, which was demonstrated by literature. Various concepts of artistic activity and literary disputes appeared on its outskirts. A famous Skamander group, Cracow avantgarde, and the catastrophic philosophy represented by Witkacy are all worth mentioning. However, the element that connects these artists is that they wrote in the new political situation. Independent Poland and the changing world in which culture gains the status of a popular one, pose new challenges for the creators of culture. Culture's task is to unite Poles.

Słowa kluczowe: Polska, literatura, kultura, Skamander, Witkacy

Keywords: Poland, literature, culture, Skamander, Witkacy

Dzięki traktatowi wersalskiemu Polska po stu dwudziestu trzech latach rozbiórów wróciła na mapę Europy. W skład odrodzonego państwa weszły ziemie etnicznie zamieszkiwane przez Polaków, co sprawia, że o II Rzeczypospolitej – mimo że zamieszkiwana była również przez mniejszości narodowe – można mówić, iż stała się państwem narodowym. Podział Europy powersalskiej poza sprawiedliwością, do której odwoływano się w traktacie, kierował się zasadą narodową – tworząc państwa narodowe, tzn. w granicach życia narodów. Jak pisze Janusz Żarnowski: „W wyniku wojny nie powstał w Europie Środkowej żaden twór sztuczny, nieoparty na zasadzie narodowej”³. Ponadto porozumienie pokojowe kończące pierwszą wojnę światową gwarantowało ochronę mniejszościom narodowym. Temat ten był również przedmiotem uwagi Stanisława Kutrzeby, który pisał:

„Traktat tzw. o mniejszościach bardzo przykre zrobił wrażenie w społeczeństwie polskim (...) nieprzyjemnym też miało posmak, iż w akcji, mającej na celu doprowadzić do tego traktatu, brali udział obywatele polscy z jednej z polskich mniejszości narodowych poza plecami polskiej delegacji”⁴.

Pomimo okrojonego – względem lat świetności Rzeczypospolitej – kształtu powracającej na mapy ojczyzny, który nie wszystkim się spodobał, rok 1919 przyniósł narodowi polskiemu upragnioną wolność. Dlatego nie mogą dziwić wspomnienia

³ J. Żarnowski, *Powstanie systemu państw narodowych w Europie Środkowej*, [w:] „Ład wersalski” w *Europie Środkowej: konferencja naukowa w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie 2-3 grudnia 1969 r.*, red. Idem, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971, s. 33.

⁴ S. Kutrzeba, *Polska Odrodzona 1914-1928*, Warszawa, Gebethner i Wolff, 1928, ss. 144-145.

sygnatariusza traktatu ze strony polskiej – Romana Dmowskiego, który tak oto pisał w artykule *Polityka polska i odbudowanie państwa*:

„Nigdy, jak w owej sali, nie odczuwało się historycznej powagi chwili, dla nas, Polaków, poważniejszej niż dla kogokolwiek. Na stole leżał tekst traktatu, który Niemcy mają podpisać, traktatu, który uznaje niepodległe państwo polskie, mocą którego Niemcy zwracają Polsce nie wszystko wprawdzie, co jej zagarnęli w przeszłości, ale prawie wszystko to, czego nie zdołali zniemczyć”⁵.

W odrodzonym państwie ujednoczeniu uległo prawo, a także szkolnictwo polskie, które do tej pory różniły się w poszczególnych zaborach. Polska podjęła z powodzeniem walkę z analfabetyzmem, a dwudziestolecie międzywojenne z czasem powszechnie oceniono jako okres dobry zarówno dla rozwoju kultury, jak i nauki polskiej. O tym ostatnim świadczyć mogą nazwiska polskich uczonych, których przypominała zorganizowana przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w 2019 roku wystawa. Przedstawiono na niej sylwetki:

„autora przyjętych na całym świecie oznaczeń grup krwi (0, A, B i AB) – Ludwika Hirszfelda, twórcę nowoczesnej kartografii – Eugeniusza Romera, twórcę metody otrzymywania monokryształów – Jana Czochralskiego, twórcę pierwszych europejskich elektrowni wodnych – Gabriela Narutowicza, twórcę pierwszego mostu spawanego – Stefana Bryłę, wynalazcę peryskopu czołgowego – Rudolfa Gundlacha, współtwórcę walkie-talkie – Henryka Magnuskiego czy przedstawicieli Lwowskiej Szkoły Matematycznej”⁶.

Czas, który przypadł na odbudowę państwowości polskiej zbiegł się ze znacznymi zmianami kulturowymi na świecie. Kultura zyskała status popularnej, do czego niewątpliwie przyczynił się rozwój mediów – oprócz dostępnej wcześniej prasy – radia i kina. Dzięki masowym mediom dostęp do niej nie obejmował już tylko niewielkich, na ogół zamkniętych, kręgów kojarzonych z arystokracją, a objął swym zasięgiem różne warstwy społeczne. Oczywiście szerszy dostęp do kultury niekoniecznie przekładał się na jej wysoką jakość. Można zgodzić się z Janem Błońskim, iż sztuka ucierpiała na tym:

„Im bardziej sztuka oddalała się od sakralnych i dworskich służebności, tym mniej znajdowała zrozumienia. Mieszczanin miał mniej smaku od arystokraty; anonimowy pracownik wielkomiejski – mniej jeszcze od mieszczanina. Zaś sukces na rynku mniej wart był od pochwały króla...”⁷.

⁵ R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowanie państwa*, [w:] <https://dzieje.pl/aktualnosci/traktat-wersalski> [dostęp: 12.10.2019].

⁶ Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, *Polska nauka w 20-leciu międzywojennym*, [w:] <https://www.gov.pl/web/nauka/polska-nauka-w-20-leciu-miedzywojennym> (dostęp: 30.12.2019).

⁷ J. Błoński, *Witkacy na zawsze*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2003, ss. 48-49.

Należy jednak dostrzec też pozytywną stronę popularyzacji kultury, jaką jest jej oddziaływanie na szerokie kręgi społeczne.

Literatura, która przez czas nieistnienia państwa pełniła rolę mecenasa polskości – wspominając o wielkości narodu i krzepiąc patriotów powieściami Henryka Sienkiewicza, Bolesława Prusa czy też utworami Adama Mickiewicza, a ostatecznie ulegając tendencjom dekadentyzmu – doczekała się zmian. Nowe pokolenie artystów usiłowało zerwać z romantycznym patosem, nie wpisując się (przynajmniej w założeniu) w bezpośrednio poprzedzającą epokę Młodej Polski. Na początku lat dwudziestych jednym z istotnych nurtów stał się programowo odrzucający przeszłość i koncentrujący się na przyszłości futurizm, którego przedstawicielami byli między innymi Bruno Jasiński, Stanisław Młodożeniec i Anatol Stern. Wydzwięk katastroficzny w tym czasie miała natomiast prozatorska i dramaturgiczna twórczość Stanisława Ignacego Witkiewicza (Witkacego)⁸. Jak stwierdza Jan Błoński:

„U Witkacego ujawnia się – zaledwie przeczualny dotychczas – związek między sakralnym pojęciem sztuki a nieuchronnością zagłady. Przybyszewski czy Miriam zaledwie napomykali o nadchodzącej katastrofie. U Witkacego zajmuje ona miejsce centralne”⁹.

Doświadczony wojną i rewolucją artysta w liście z dnia 19 marca 1939 roku do Hansa Corneliusa pisał: „Katastrofa światowa przybliżyła się coraz bardziej. Czy się po niej jeszcze odnajdziemy – jest wątpliwe”¹⁰.

Dopełnieniem tych słów był wrzesień 1939 roku, gdy po wkroczeniu na ziemię częściowo już okupowanej przez hitlerowców Polski wtargnęły na jej terytorium wojska Armii Czerwonej. Wydarzenia te pchnęły Witkiewicza do popełnienia samobójstwa.

Stanisław Ignacy Witkiewicz, literat i malarz, był także teoretykiem sztuki, autorem koncepcji „czystej formy”, dla nastania której dogodny czas upatrywał we współczesnej mu epoce.

„Z chwilą kiedy poezja wyzwoliła się powoli z utartych form rytmicznych i przestała być szeregami wypracowań na zadane tematy, jak również bebeczowo-wstrząsowym krzykiem, czy nawet rykiem na temat różnych uczuć życiowych, otworzył się niezmiernie szeroki horyzont Czystej Formy”¹¹.

⁸ Zob. także: B. Danek-Wojnowska, *Z zagadnień Witkiewiczowskiego katastrofizmu*, [w:] *Z problemów literatury polskiej XX wieku*. Tom 2. *Literatura międzywojenna*, red. A. Brodzka, Z. Żabicki, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965.

⁹ J. Błoński, *Witkacy na zawsze*, op. cit., s. 53.

¹⁰ J.R. Kowalczyk, *Stanisław Ignacy Witkiewicz „Witkacy”*, [w:] <https://culture.pl/pl/tworca/stanislaw-ignacy-witkiewicz-witkacy> (dostęp: 28.12.2019).

¹¹ S.I. Witkiewicz, *ZTeatr i inne pisma o teatrze*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1995, s. 58.

Słowa te doskonale oddają nastroje panujące wśród polskich artystów po 1918 roku, dla których odzyskanie niepodległości wskutek podpisania traktatu wersalskiego oznaczało uwolnienie od „służby” na rzecz tematyki narodowyzwoleniczej.

Dramaturg zapisał się w historii jako ten, który łamał dotychczasowe bariery. Dobrze oddają to słowa Geni Wyszomirskiej – bohaterki zbeletryzowanej biografii Witkacego, która miała mu oświadczyć: „Pan jest artystą, i to bardzo awangardowym i, jak mówią, depeczęcym wszystkie kanony, i moralne, i wszystkie inne...”¹².

Witkacy potraktował te słowa jako komplement, swoją postawą manifestował chęć odcięcia się od dorobku poprzednich pokoleń.

Czas po traktacie wersalskim to z jednej strony pojawienie się nowych nurtów sztuki, literatury, nowych autorów, a z drugiej czas rozkwitu życia artystycznego. Świadczyć o tym mogą wydawane wtedy czasopisma literackie, na łamach których publikowano manifesty artystyczne. Związują się grupy poetyckie, takie jak Skamander, której największa aktywność przypada na lata 1918-1926¹³. Grupę tworzy pięciu poetów: Jarosław Iwaszkiewicz, Jan Lechoń, Antoni Słonimski, Julian Tuwim i Kazimierz Wierzyński. Głoszą oni afirmację życia i codzienności¹⁴. Jednak nie mają wspólnego programu, a łączy ich nade wszystko pokolenie i czas, w jakim tworzą, a także wspólne odczuwanie sytuacji kulturowo-społecznej¹⁵.

Postulowany brak wspólnego programu wynikał z charakteru relacji, na co wskazują słowa Jarosława Iwaszkiewicza, który w tekście zatytułowanym *Portret artysty w młodości* wspomina:

„Przypuszczam, że w duchu każdy z nas pięciu uważał się na najlepszego poetę grupy i wobec tego nie zazdrościł laurów innym swoim towarzyszom. Zżyliśmy się bardzo prędko i choć odmienne nasze temperamenty nie pozwalały na powstanie wspólnego, bardziej określonego programu, jednak znając się doskonale, lubiliśmy się bardzo i nie działając na siebie, nie mając nawet wpływu na indywidualnie powstające wiersze – tworzyliśmy jednakże pewną całość”¹⁶.

Z tej grupy poetów za najbardziej patriotycznego, odwołującego się bezpośrednio do ojczyzny – przez co zakorzenionego w romantycznej tradycji – uznaje się

¹² M. Wyszomirski-Werbar, ...*Chyba nie mogę Pani posądzić o demonizm. Witkacy*, Gdynia, Novae Res – Wydawnictwo Innowacyjne, 2013, s. 198.

¹³ J. Zacharska, *Skamander*, „Biblioteka «Polonistyki»”, Warszawa, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1977, s. 9.

¹⁴ J. Stradecki, *W kręgu Skamandra*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1977, ss. 384.

¹⁵ M. Głowiński, *Grupa literacka a model poezji*, [w:] *Z problemów literatury polskiej XX wieku. Tom 2. Literatura międzywojenna*, red. A. Brodzka, Z. Zabicki, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965, ss. 57-62.

¹⁶ J. Iwaszkiewicz, *Portret artysty w młodości*, [w:] J. Zacharska, *Skamander*, op.cit., s. 91.

Jana Lechonia, autora wydanego w 1920 roku tomu *Karmazynowy poemat*¹⁷. Zbiór otwiera wiersz *Herostrates*, w którym wyczuwalny jest niepokój i lęk o Polskę. Warto przytoczyć tutaj dwa ostatnie wersy stanowiące pointę utworu: „I chciałbym raz zobaczyć, gdy przeszłość wyżeniem, / Czy wszystko w pył rozkruszę, czy... Polskę obudzę”¹⁸.

Podmiot liryczny wiersza manifestuje konieczność odcięcia się od przeszłości i jednocześnie zdaje się oczekiwać z wyęsknieniem Polski. To ją chciałby „obudzić” z metaforycznego snu.

W polskiej sztuce lat dwudziestych ubiegłego wieku nastąpił zmięch symbolizmu i rozkwit nurtów awangardowych. Obok ekspresjonistów i futurystów funkcjonowało ugrupowanie Awangardy Krakowskiej, skupione w latach 1922-1927 wokół czasopisma „Zwrotnica”. Do jej najwybitniejszych przedstawicieli należeli – autor uchodzącego za manifest grupy tekstu *Miasto. Masa. Maszyna* – Tadeusz Peiper i Julian Przyboś. Zaproponowany przez Awangardę Krakowską postulat twórczości literackiej zwykle sprowadzać się do następującej dewizy twórczej - minimum słów, maksimum znaczeń. Aktywność tej grupy była niejako odpowiedzią na działalność równoległego Skamandra. Odpowiedzią bardzo krytyczną, o czym świadczyć może tekst Peipera pod znaczącym tytułem *Poeci bez idei poetyckiej*, w którym czytamy:

„Zadaję pytanie: jakie sposoby poetyckie wnieśli poeci Skamandra? Stać mnie na bezstronność, więc przyznam im, że byli pierwszymi pisarzami, którzy umieli powitać Polskę niepodległą. Uczynili to bez nadętych słów, uczynili to ruchem radości, uczynili to właściwie nogą: tupnęli, tupnięcie to pozostało najpiękniejszym zdaniem, jakie kiedykolwiek wypowiedzieli. Umieli Polskę niepodległą powitać, lecz nie umieli z nią współpracować, i po roku czy dwu latach istnieli już tylko dla najgnuśniejszych, stosunek swój do sztuki zmieniając coraz wyraźniej w stosuneczek”¹⁹.

Poza krytyką „konkurencyjnej” grupy, warto zwrócić uwagę w powyższych słowach na świadomość ich autora, co do wzniosłości epoki, w jakiej przyszło żyć i tworzyć wspomnianym artystom. Jak widzimy wolna Polska nie jest obojętna dla poety, a jest wartością, którą należy pielęgnować. Świadczą o tym słowa dotyczące „współpracy” z wolną Polską.

Przypomniane powyżej środowiska pisarskie manifestują odejście od poezji patriotycznej, która zdaniem ówczesnych twórców wyczerpała się i straciła rację bytu,

¹⁷ R. Matuszewski, *Lechoń i jego wiersze*, [w:] *Z bliska: szkice literackie*, red. R. Matuszewski, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1981, ss. 31-41.

¹⁸ J. Lechoń, *Herostrates*, [w:] Idem, *Karmazynowy poemat*, Warszawa, Kraków, Wydawnictwo J. Mortkowicza, 1920, s. 8.

¹⁹ T. Peiper, *Poeci bez idei poetyckiej*, [w:] J. Zacharska, *Skamander*, op.cit., ss. 178-179.

nie wpisując się w tendencje charakterystyczne dla przełomu wieku. Literatura zyskała zupełnie inne znaczenie, a jej twórcy zaczęli kierować się innymi celami. Autorzy, dzięki poczuciu zrzucenia odpowiedzialności za losy uciemżonego przez zaborców narodu, mogli pozwolić sobie na swego rodzaju grę, niezobowiązującą zabawę z odbiorcą bez jasnego przekazu. Nie mniej jednak, nie oznacza to, iż kultura polska po traktacie wersalskim została pozbawiona misji dziejowej. Nowym celem, który stanął przed artystami lat dwudziestych ubiegłego wieku było scementowanie narodu polskiego – na powrót zjednoczonego po podziale na trzy zabory.

Możemy powtórzyć tezę, iż spełnienie marzeń Polaków o wolnej ojczyźnie wywołało euforię ogólnonarodową, która swoim zasięgiem objęła także literatów, a ich twórczość uległa przeformatowaniu. Jest to czas odreagowania niewoli, w którym miejsce patosu zajęła codzienna trywialność, a środkiem wyrazu stała się gra słowem.

Radosna atmosfera w kulturze niepodległej Polski nie trwała zbyt długo. W latach trzydziestych XX wieku nastroje społeczne, których odzwierciedleniem jest sztuka, radykalnie się zmieniły. Stało się tak, z jednej strony ze względu na skutek światowego kryzysu finansowego wywołanego recesją gospodarki, a z drugiej strony – ze względu na upadek dotychczasowych wartości. Ten ostatni przyczynił się do umacniania totalitaryzmów europejskich²⁰, które to, zgodnie z przewidywaniami, doprowadziły do kolejnego trudnego czasu w historii państwa i narodu:

„Pokój trwał tak krótko tylko dlatego, że pierwsza wojna nie została doprowadzona do pełnego zwycięstwa na polu walki i że traktaty zawarte w roku 1919 były oparte nie na realizmie politycznym, lecz na złudzeniach; dzięki temu ponowna rozprawa orężna była nieuniknioną koniecznością”²¹.

Niemniej jednak kultura polska lat dwudziestych XX wieku, odegrała bardzo ważną rolę w scementowaniu narodu, który przez sto dwadzieścia trzy lata, nie posiadając niepodległego państwa, był podzielony pomiędzy trzech zaborców. Zjednoczenie dokonało się wokół problemów uniwersalnych. Słynne „zrzucenie płaszcza Konrada”²² pozwoliło artystom niepodległej Polski na różnorodność twórczą. W miejsce powagi obecnej w literaturze poprzednich epok pojawiła się radość życia codziennego. Krótki okres międzywojnia przyczynił się do odbudowy świadomości narodowej Polaków i umocnienia poczucia wartości, które dzięki popularyzacji kultury objęły wszystkie warstwy społeczne.

²⁰ S. Kozicki, *Pół wieku polityki demokratyczno-narodowej (1918-1939)*, Kraków, Ośrodek Myśli Politycznej, 2019, ss. 587-597.

²¹ Ibidem, s. 587.

²² A. Słonimski, *Czarna wiosna*, op.cit.

Literatura

- Błoński J., *Witkacy na zawsze*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2003, ss. 548.
- Danek-Wojnowska B., *Z zagadnień Witkiewiczowskiego katastrofizmu*, [w:] *Z problemów literatury polskiej XX wieku. Tom 2. Literatura międzywojenna*, red. A. Brodzka, Z. Żabicki, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965.
- Głowiński M., *Grupa literacka a model poezji*, [w:] *Z problemów literatury polskiej XX wieku. Tom 2. Literatura międzywojenna*, red. A. Brodzka, Z. Żabicki, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965, ss. 57-62.
- Kowalczykowska A., *Programy i spory literackie w dwudziestoleciu 1918-1939*, Warszawa 1978.
- Kozicki S., *Pół wieku polityki demokratyczno-narodowej (1918-1939)*, Kraków, Ośrodek Myśli Politycznej, 2019, ss. 722.
- Kutrzeba S., *Polska odrodzona 1914-1928*, Warszawa, Gebethner i Wolff, 1928, ss. 321.
- Kwiatkowski J., *Dwudziestolecie międzywojenne*, Warszawa, PWN, 2002.
- Lechoń J., *Herostrates*, [w:] Idem, *Karmazynowy poemat*, Warszawa, Kraków, Wydawnictwo J. Mortkowicza, 1920, s. 7-8.
- Matuszewski R., *Lechoń i jego wiersze*, [w:] *Z bliska: szkice literackie*, red. Idem, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1981, s. 31-41.
- Skamander*, oprac. M. Krassowski, „Przewodnik po lekturach” 25, pod red. P. Kuncewicza, Warszawa, Dom Wydawniczy „Jota”, 1990, ss. 48.
- Pietrzych P., „Czarna wiosna” Antoniego Słonimskiego jako „poemat rewolucyjny”, „Prace Polonistyczne Studies in Polish Literature” 47, 1991/1992, ss. 207-231.
- Stradecki J., *W kręgu Skamandra*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1977, ss. 384.
- Witkiewicz S.I., *Teatr i inne pisma o teatrze*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1995, ss. 680.
- Wyszomirski-Werbart M., *...Chyba nie mogę Pani posądzić o demonizm. Witkacy*, Gdynia, Novae Res – Wydawnictwo Innowacyjne, 2013, ss. 362.
- Zacharska J., *Skamander*, „Biblioteka «Polonistyki»”, Warszawa, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1977, ss. 284.
- Żarnowski J., *Powstanie systemu państw narodowych w Europie Środkowej*, [w:] „Ład wersalski” w Europie Środkowej: konferencja naukowa w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie 2-3 grudnia 1969 r., red. Idem, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971, s. 7-34.

Netografia

- Dmowski R., *Polityka polska i odbudowanie państwa*, [w:] <https://dzieje.pl/aktualnosci/traktat-wersalski> [dostęp: 12.10.2019].
- Kowalczyk J.R., *Stanisław Ignacy Witkiewicz „Witkacy”*, [w:] <https://culture.pl/pl/tworca/stanislaw-ignacy-witkiewicz-witkacy> [dostęp: 28.12.2019].
- Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, *Polska nauka w 20-leciu międzywojennym*, [w:] <https://www.gov.pl/web/nauka/polska-nauka-w-20-leciu-miedzywojennym> [dostęp: 30.12.2019].
- Witkiewicz S.I., *Z chwilą kiedy poezja wyzwoliła się...*, [w:] <https://literatura.wywrota.pl/wiersz-klasyka/40603-witkacy-z-chwila-kiedy-poezja-wyzwolila-sie.html> [dostęp: 28.12.2019]).

References

- Błoński J., *Witkacy na zawsze [Witkacy Forever]*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2003, pp. 548.
- Danek-Wojnowska B., *Z zagadnień Witkiewiczowskiego katastrofizmu [On Witkiewicz's Catastrophism]*, [in:] *Z problemów literatury polskiej XX wieku. Tom 2. Literatura międzywojenna [Chosen Problems of Polish Literature of the 20th Century. Volume 2. Interwar Literature]*, Eds. A. Brodzka, Z. Żabicki, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965.
- Głowiński M., *Grupa literacka a model poezji [Literary Group and the Model of Poetry]*, [in:] *Z problemów literatury polskiej XX wieku. Tom 2. Literatura międzywojenna [Chosen Problems of Polish Literature of the 20th Century. Volume 2. Interwar Literature]*, red. A. Brodzka, Z. Żabicki, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965, ss. 57-62.
- Kowalczykowa A., *Programy i spory literackie w dwudziestoleciu 1918-1939 [Literary Programmes and Disputes in the Years 1918-1939]*, Warszawa 1978.
- Koziński S., *Pół wieku polityki demokratyczno-narodowej (1918-1939) [Half a Century of Democratic-National Politics (1918-1939)]*, Kraków, Ośrodek Myśli Politycznej, 2019, pp. 722.
- Krassowski M., *Skamander [Skamander]*, Warszawa, Dom Wydawniczy „Jota”, 1990, pp. 48.
- Kutrzeba S., *Polska Odrodzona 1914-1928 [Poland Reborn 1914-1928]*, Warszawa, Gebethner i Wolff, 1928, pp. 321.
- Kwiatkowski J., *Dwudziestolecie międzywojenne [The Interwar Period]*, Warszawa, PWN, 2002.

- Lechoń J., *Herostrates* [Herostrates], [in:] Idem, *Karmazynowy poemat* [Crimson Poem], Warszawa, Kraków, Wydawnictwo J. Mortkowicza, 1920, pp. 7-8.
- Matuszewski R., *Lechoń i jego wiersze* [Lechoń and His Poems], [in:] *Z bliska: szkice literackie* [Close up: Literary Sketches], Idem (Ed.), Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1981, pp. 31-41.
- Skamander* [Skamander], M. Krassowski, „Przewodnik po lekturach” 25 [„A Reading Guide” 25], P. Kuncewicz Ed., Warszawa, Dom Wydawniczy „Jota”, 1990, 48 pp.
- Pietrzych P., „Czarna wiosna” Antoniego Słonimskiego jako „poemat rewolucyjny” [„Black Spring” by Antoni Słonimski as a „Revolutionary Poem”], „Prace Polonistyczne Studies in Polish Literature” 47, 1991/1992, pp. 207-231.
- Stradecki J., *W kręgu Skamandra* [On the Topic of Skamander], Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1977, 384 pp.
- Witkiewicz S.I., *Teatr i inne pisma o teatrze* [Theater and Other Materials about Theater], Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1995, 680 pp.
- Wyszomirski-Werbart M., ... *Chyba nie mogę Pani posądzić o demonizm. Witkacy* [... I don't think I Can Accuse You of Demonism. Witkacy], Gdynia, Novae Res – Wydawnictwo Innowacyjne, 2013, 362 pp.
- Zacharska J., *Skamander* [Skamander], Warszawa, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1977, 284 pp.
- Żarnowski J., *Powstanie systemu państw narodowych w Europie Środkowej* [Establishment of a System of Nation-states in Central Europe], [in:] „Ład wersalski” w Europie Środkowej [„Versailles Order” in Central Europe], Idem (Ed.), Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971, pp. 7-34.

Websites

- Dmowski R., *Polityka polska i odbudowanie państwa* [Polish Policy and Rebuilding of the State], [in:] <https://dzieje.pl/aktualnosci/traktat-wersalski> [accessed: 12.10.2019].
- Kowalczyk J.R., *Stanisław Ignacy Witkiewicz „Witkacy”* [Stanisław Ignacy Witkiewicz „Witkacy”], [in:] <https://culture.pl/pl/tworca/stanislaw-ignacy-witkiewicz-witkacy> [accessed: 28.12.2019].
- Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, *Polska nauka w 20-leciu międzywojennym* [Polish Science in the Interwar Period], [in:] <https://www.gov.pl/web/nauka/polska-nauka-w-20-leciu-miedzywojennym> [accessed: 30.12.2019].
- Witkiewicz S.I., *Z chwilą kiedy poezja wyzwoliła się...* [The Moment When the Poetry Was Released...], [in:] <https://literatura.wywrota.pl/wiersz-klasyka/40603-witkacy-z-chwila-kiedy-poezja-wyzwolila-sie.html> [accessed: 28.12.2019].